

INDUSTR INDUSTR INDUSTR

25 STK. DANSK KULTUR ARV

FORORD

Industrien er en værdifuld del af kulturarven. Det fastslog Europarådet i 1990, og inden da var man allerede gået i gang med at planlægge den langsigtede bevaring af industriområder som Ironbridge i England og Emscher Landschaftspark i Tyskland. I 1995 udsendte man i England en overordnet strategiplan for bevaringen af den industrielle kulturarv. Inden for de sidste 10 år har man både i Sverige og Norge udpeget særlige væsentlige industrimonumenter på baggrund af et omfattende program for bevaringen af industrihistorien. Også i de klassiske kulturlande i Syd-europa arbejder man i dag i de nationale kulturarvsinstitutioner med bevaringen af industrikulturen. Internationalt er der en stigende erkendelse af industriens betydning som kulturarv og af behovet for overblik, bevaringsstrategier og formidling.

I Danmark har industrialiseringen også været afgørende for de sidste 150 års historie, og dermed for det samfund vi har i dag. Derfor er Kulturarvsstyrelsen stolt over at præsentere 25 af de væsentligste industriminder i Danmark. Tilsammen danner de en mosaik, der fortæller de afgørende træk i industriens udvikling og Danmarks forandring til industrisamfund mellem 1840 og 1970.

Det er første gang, et sådant overblik er skabt på landsplan med udgangspunkt i bebyggelsen, de fysiske spor, vi kan se i landskabet, samt ikke mindst erindringer og fortællinger, der ikke har materiel form, men som lettere forstås, når de kan knyttes til genstande, bygninger og landskaber.

Industrien og industrisamfundets historie kan ses fra mange forskellige synsvinkler. Der er de skinnende maskiner og de mange nye varer, arbejdere og iværksættere, der har drevet nye virksomheder frem. Der er f.eks. tale om både økonomi og teknik, hverdagsliv og kultur – både arbejderkultur og iværksætterkultur.

I det følgende fortælles om hvert af de 25 nationale industrimonumenter. Først præsenteres stedet, derefter kommer to, tre eller flere historier, der skal forstås som eksempler på nogle af de mange fortællinger, hvert industriminde rummer. Hvert industriminde følges af en kortskitse, der sammen med de mange billeder skal gøre det lettere for læseren at orientere sig. Det er skitser, så alt er ikke taget med.

Udvalget fortæller om nogle af hovedpunkterne i en historie, som vi ser den i dag, og samtidig er der tale om en prioritering. Kulturarvsstyrelsen vil i de kommende år gennem dialog og partnerskab med virksomheder og offentlige myndigheder være med til at udvikle industriminderne til en aktiv kulturarvsressource til glæde for virksomheden, borgeren og turisten.

Udpegningen af industriminderne har ikke nogen juridiske konsekvenser for virksomhederne. Derimod ønsker styrelsen med udpegningen at understrege virksomhedernes betydning for den danske kulturarv og vil opfordre til, at der ved den fremtidige udvikling i videst muligt omfang tages hensyn hertil. I forhold til rele-

vante myndigheder og offentligheden ønsker styrelsen med udpegningen at fremhæve industrimindets nationale betydning for Danmarks industrihistorie.

Som et led i udpegningen af de 25 nationale industriminder er der også udpeget omkring 150 industriminder med regional betydning. Kulturarvsstyrelsen har bedt museumsrådene (som repræsentanter for landets kulturhistoriske museer) og kulturmiljørådene (som repræsentanter for den lokale viden om kulturmiljøet) om at vælge omkring 10 industriminder for hvert af de tidligere amter, dog lidt flere i Århus og København, hvor der har været særlige koncentrationer af industri. Det er blevet til omkring 150 regionale industriminder, efter at forslagene er vægтет i forhold til hinanden og efter drøftelse i en faglig arbejdsgruppe med repræsentanter fra universiteter, museer og arkitektskoler. Udvalget af regionale industriminder kan ses på Kulturarvsstyrelsens hjemmeside.

De nationale industriminder er industrivirksomheder:

- fra perioden 1840-1970,
- der repræsenterer karakteristiske brancher,
- afspejler industriens skiftende lokalisering,
- og repræsenterer mangfoldigheden i industriens organisationsformer.

Desuden er der valgt enkelte eksempler, som repræsenterer forandringerne inden for handel og infrastruktur, der har haft afgørende betydning for industriens udvikling.

Den faglige arbejdsgruppe omfattede lektor Lars Bock, Arkitektskolen Aarhus, museumsinspektør Henrik Harnow, Odense Bys Museer, lektor Ole Hyldtoft, Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, Københavns Universitet, professor Thomas Højrup, Saxo-Instituttet, Afdelingen for Etnologi, Københavns Universitet, institutleder Keld Nielsen, Steno Instituttet, Aarhus Universitet og overinspektør Annette Vassström, Nationalmuseet. I styrelsen har projektlederen været specialkonsulent Caspar Jørgensen. Jeg vil gerne takke museumsrådene, kulturmiljørådene og ikke mindst medlemmerne af arbejdsgruppen.

Til slut vil jeg ønske læseren god fornøjelse med bogen og håbe, at den bliver en øjenåbner til den spændende del af kulturarven, der gennem de sidste omkring 150 år har skabt det nuværende samfund i Danmark.

Steen Hvass, direktør for Kulturarvsstyrelsen

HELE VEJEN FRA KO TIL PØLSE

Madproduktion er efterhånden blevet noget fjernt og dunkelt for nutidens mennesker. Spørger man små børn, hvor mælken eller bøfferne kommer fra, svarer de »fra brugsen!«, medmindre de lige har været på ekskursion til en bondegård for nylig. Men helt indtil 1991 kunne byboerne faktisk i Kødbyen på Vesterbro opleve, hvor kødet kom fra.

Før Kødbyen kom til, var København spækket med små boder og markeder i gader og på pladser, hvor lokale slagtere solgte kød af blandet kvalitet. Men efterhånden som der i 1800-tallet kom mere fokus på folkesundhed og almindelig hygiejne, opstod ideen om et samlet og kontrolleret kødmarked.

SUNDHED OG STORE HALLER

Den Brune og Hvide Kødby ved Halmtorvet i København blev i løbet af de næste fyrre år det største kvæg- og kødmarked i hele Danmark. Det skulle sikre indbyggerne i hovedstaden friske og sunde slagtevarer, med offentlig garanti! I 1878 begyndte man nemlig for offentlige midler at bygge Den Brune Kødby i det område på Vesterbro, hvor der havde ligget slagtegårde siden 1600-tallet.

Det var ganske usædvanligt, at det offentlige sådan udlejede til private virksomheder, men det var simpelthen et forsøg på at få kontrol med folkesundheden, der var langt dårligere i byerne end på landet. Byboerne blev mere og mere udsatte for smitte og dårligdom, efterhånden som byerne voksede under industrialiseringen – og de store markedshaller med kontrollerede og godkendte varer blev derfor et almindeligt syn i europæiske storbyer fra midten af 1800-tallet. I Paris fik man Les Halles og i London Covent Garden.

TO BYER – DEN BRUNE ...

Kødbyen er bygget i to omgange – Den Brune Kødby i 1880'erne og Den Hvide Kødby 50 år senere, nemlig i 1930'erne. Her i Kødbyen mødes altså et mere klassisk murstensbyggeri med en hypermoderne betonfunktionalisme.

Den Brune Kødby er bygget mellem 1883 og 1920. Den er i virkeligheden mere gul end brun, for den er opført i gule mursten. Hele byen er anlagt rationelt og praktisk, så arbejdsgangen kunne fungere så let som muligt. Bygningerne varierer meget, fra solide staldlænger til det spektakulære storrum Øksnehallen, der er fra 1901.

Øksnehallen var et kæmpe, overdækket marked for handel med de levende dyr, og der var plads til 1.600 køer! Arkitekten Ludvig Fenger brugte de mest moderne elementer i sin bygning: fabriksstøbte jernsøjler, hvidkalkede trækonstruktioner og ovenlystak af glas, et såkaldt shedtag. Det var noget af det mest vilde og moderne, man havde set i Danmark på det tidspunkt.

OG DEN HVIDE!

Men da kravene til hygiejne og hastighed blev endnu større, måtte man i 1931 tilføje Den Hvide Kødby til komplekset. Den kom til at ligge der, hvor byens Vestre Gasværk lå før. Den Hvide Kødby bliver i dag betragtet som et af hovedværkerne i dansk funktionalistisk arkitektur. Bygningerne her er i beton, de er skarpe, hvide

DEN BRUNE OG DEN HVIDE KØDBY i København var helt til 1991 byens store kødmarked, hvor byboerne kunne se levende køer blive fragtet ind fra landet og læsset af og de store dyr sendt gennem et effektivt maskineri fra slagtehal til køddisk. Her lå pølser og udskårne bøffer snart klar til at blive solgt til byens slagterbutikker.

14

Kødbyen er

- udtryk for vigtige faser i slagteribranchens udvikling.
- et symbol på den rationelle planlægning, der var idealet under den anden industrialiseringsbølge, 1890-1950.
- for Den Hvide Kødbys vedkommende et hovedværk i dansk funktionalistisk arkitektur.

Den Brune Kødbys, Øksnehallen.

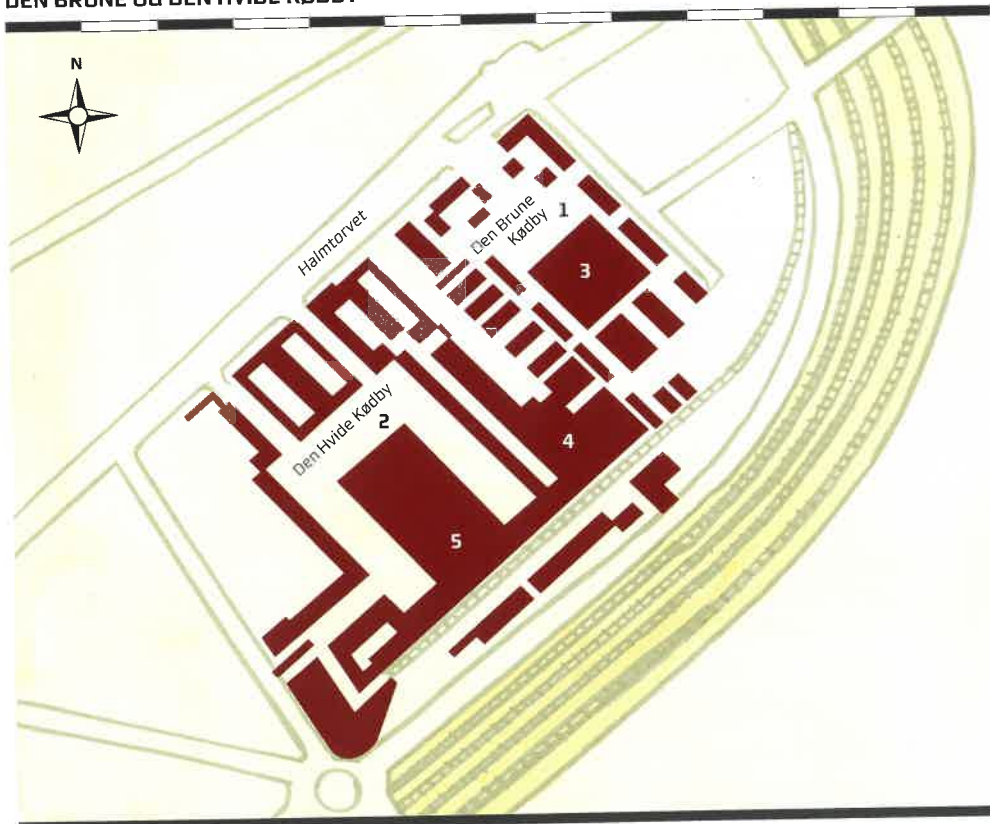
Forrige side Flæskehallen i Den Hvide Kødbys.

og udstråler renhed. Den Hvide Kødbys var lige så supereffektiv som en bilfabrik: De muh'ende køer kom ind i den ene ende og de udskårne kødstykker, klar til middagsbordet, kom ud i den anden. Effektiviteten var god nok i omkring fyrre år, men i 1974 begyndte kødbyen at lukke produktionen ned.

I dag er »byen« mest kendt som kulturcentrum, og den enorme Øksnehal lægger nu rum til udstillinger og konferencer. Alt slagteri er væk fra området, men i en del af byen er der faktisk stadig lidt engrossalg af varer og et par enkelte restauranter tilbage. • *Iben Tandgaard*

DEN BRUNE OG DEN HVIDE KØDBY

75 m

- 1: Kvægtorvet. 2: Flæsketorvet.
3: Øksnehallen. Stalde. 4: Slagtehal. 5: Kød- og Flæskehallen.

Talgsmelteriet.

C.E.BAST

TALGS

AS

Uygang ni Kantarin

Tyren – symbolet på Kødbyen

Når den forbigående vover sig ind i Den Hvide Kødby lægger vedkommende straks mærke til Tyren, der troner som vartegn over Kød- og Flæskehallen – Dette er en mandeverden. Her er slagtermestre gennem tiden kommet og har købt kød af grossister og kommissionærer. Man stod tidligt op, så man kunne komme hjem og åbne sin egen forretning. Der kunne dog blive tid til at indtage et måltid mad i Restaurant Tyren efter endt handel – Et fornuftigt herremåltid.

Kødbyen har aldrig været et sted for sarte sjæle. Det så *Blæksprutten* allerede i 1930'erne, efter at Den Hvide Kødby var indviet. I en vittighedstegning har en mager mand – tydeligvis vegetar – forvildet sig ind i Kød- og Flæskehallen. Han flygter opskræmt ud; chokeret over synet af de mange kødkroppe og de meget velnærede mænd, der møder ham.

Det var i Kød- og Flæskehallen, at arbejdsgangen og -delingen mellem det kommunale Torvevæsen og de private slagtervirksomheder tydeligst kom til udtryk. Siden middelalderen har renlighed og hygiejne i forbindelse med omgang med kød været et anliggende for Københavns bystyre. Den dag i dag udlejer Københavns Kommune lokalerne i Den Hvide Kødby til slagtervirksomheder, der står for nicheproduktion af kød og delikatesser til Københavns restaurationsliv og slagterforretninger. Men da Torvevæsenet med pres fra de voksende supermarkedskæder opgav efterkontrollen i slutningen af 1960'erne, mistede Kødbyen sin centrale position. I dag ligger Kødbyen omkranset af Vesterbros nye café- og byliv.

Før det kom så vidt, var Den Brune Kødby centrum for salg af kreaturer og får. Dyrene blev slagtet i Kødbyens slagteri, og kødet blev opbevaret i Torvevæsenets kølehuse. Det videre salg gik til tarmrenservirksomhederne og de døde kødkrop-

I Kødbyens spisested Restaurant Tyren. – Foto Sven Türck, Det Kongelige Bibliotek.

Knud Gamborgs tegning hedder »I en af slagtehallerne ved Kvægtorvet« og er fra 1889. – Illustreret Tidende 16. Juni 1889, Det Kongelige Bibliotek.

pe blev solgt i Flæskehallen, som den til daglig blev kaldt. Blandt de få kvinder, der var ansat af Torvevæsenet, var mange ansat i laboratoriet og ledte efter trikiner blandt grise. ■ Lene Skodborg

I Flæskehallen

I Flæskehallen var der anderledes liv. Det kommunale Torvevæsen havde ansat indbærere. Det var mænd, som tidligt om morgenen bar halve kreaturkroppe og halve svinekroppe ind fra togvognene med kød fra provinsen eller fra Torvevæsenets kølehaller, hvor nogle usolgte kroppe var blevet opbevaret natten over.

Nu hang kødkroppene side om side i Flæskehallen og kommissionærerne tog over for at sælge. Det var mænd i hvide kitler og hat. Kunderne kom standsmæssigt påklædt i frakke og hat. Der blev handlet og vurderet – til sidst blev man enige. Så måtte kommissionærens afbærer til at løfte kødkroppen fra kroge og bære den til vægten. Han bar en lærredshue med en lang side, så hans hår og skulder ikke kom i berøring med kødet. Vægten blev betjent af Torvevæsenets personale – en mand med mørk kasket og kittel, som var en uvildig person, der sørgede for, at ingen blev snydt, og som førte nøje statistik over alt solgt kød i København.

Afbæreren bragte kødkroppen til godkendelse hos Torvevæsenets Efterkontrol og læssede slagtermesterens ventende varebil, der holdt på parkeringspladsen på Kødbyens Torv. Det gav god tid for slagtermesteren til at handle i Kødbyens øv-

rige virksomheder, der producerede pølser og røgvarer, rullepølser og leverpostej. Gennem mange år passerede de blandt andet pølsevirksomhederne Steffensen og Houlberg i dag Steff-Houlberg.

Handlen i Flæskehallen kunne synes kaotisk. Derfor undersøgte man også i 1950'erne amerikanske tidsstudier, men indførte dem aldrig. Samarbejdet mellem det kommunale Torvevæsen og de private virksomheder fungerede rationelt og opfyldte tidens behov frem til supermarkedernes indtog. ■ *Lene Skodborg*

Den Hvide Købby – et funktio- nalistisk pionerarbejde

I 1928 fik Københavns stadsarkitekt Poul Holsøe til opgave at udarbejde et forslag til nyordning af Københavns Torve- og Slagtehallen. Holsøes projekt lå færdigt i 1930, og byggeriet af Den Hvide Købby blev gennemført i årene 1931 til 1934. Da Holsøe og hans nærmeste medarbejder på sagen, arkitekten Tage Rue, projekterede dette store anlæg, tog de udgangspunkt i den funktionalistiske strømning, der på denne tid var udbredt i Europa, men som endnu ikke var slået igennem i dansk byggeri. Købbyen blev derfor et pionerarbejde i dansk funktionalistisk arkitektur.

Funktionalismen, der i Europa især havde knudepunkter i den tyske Bauhaus-skole i Dessau og den fransk-schweiziske arkitekt Le Corbusiers virke, dikterede principielt en strengt nøgtern og hensigtsmæssig udformning af et byggeri. Blandt andet blev den foregående periodes hang til udsmykning erstattet af en insisteren på den rene, udekorede flade. Industrialisering af byggeriet var ligeledes et hovedtema for funktionalismen, og eksperimenter med det nye betonbyggeri i forskellige teknikker prægede i høj grad arkitekturen.

Funktionalismen, som netop krævede funktionalitet og rationalitet på alle niveauer lige fra hygiejnisk indretning til den overordnede praktisk-logistiske disponering af arbejdsgange, var derfor – set med eftertidens øjne – et oplagt bud på løsningen af denne opgave, men i samtiden var det ikke desto mindre et dristigt og progressivt greb.

I Danmark udviklede der sig i 1930'erne to linjer inden for funktionalismen, en regional strømning, der optog funktionalismens krav om hensigtsmæssighed, men fastholdt det traditionelle teglstensbyggeri, og en international strømning, der overtog den europæiske bevægelses begejstring for betonbyggeriet og det tilhørende formsprog, hvor rene kubiske former, glatte flader og flade tage var fremtrædende karakteristika.

Det var sidstnævnte linje, som Holsøe og Rue tog i anvendelse til Den Hvide Købby. Anlægget er opført i jernbeton og præget af glatte murforløb med funktionalismens foretrukne, gennemgående vinduesbånd, der understregede den ligeledes populære vandrette facadekomposition. Vinduer og døre udførtes også i et moderne materiale, nemlig stål, og netop stålrammernes spinkle opsprosnings gav facaderne en ny lethed og transparens. Samtlige bygninger blev hvide, hvad der dels understregede idealet om en nøgtern og objektiv arkitektur, dels var et resultat af tidens stadigt større fokus på hygiejne. De hvide facader dannede imidlertid også en fremragende bund for den farverige skiltning, der her som i mange andre funktionalistiske byggerier kom til at overtage den gammeldags facadedekorationens rolle. Alt i alt blev Den Hvide Købby ikke alene et af de først planlagte funktionalistiske byggerier i Danmark, men står også som et mønstereksempel på dansk funktionalisme af høj kvalitet. ■ *Vibeke Andersson Møller*

Arbejde i Købbyen. I forgrunden to afbærere iført deres karakteristiske huer. – Københavns Bymuseum.

INDUSTRI, INDUSTRI

25 stk. dansk kulturarv

© 2007 Forfatterne og Gads Forlag

Forlagsredaktion: Grethe Jensen

Projektledeelse: Henrik Sebro

Konsulent: Caspar Jørgensen

Fotograf: Jens Lindhe, hvor intet
andet er nævnt

Illustrationer i øvrigt: Se billedtekster

Kort: Helle Rindom og Jan Dixon/
Exponent as samt Per Jørgensen

Grafisk design og tilrettelæggelse:

Helle Rindom/Exponent as

Omslagsfoto: Jens Lindhe

Omslag: Helle Rindom/Exponent as

Tryk: Narayana Press, Gylling

ISBN: 978-87-12-04331-7

1. udgave, 1. oplag

Kopiering fra denne bog må kun finde
sted på institutioner, der har indgået
aftale med COPY-DAN, og kun inden
for de i aftalen nævnte rammer. Det er
tilladt at citere med kildeangivelse i
anmeldelser.

www.gads-forlag.dk